

Roomsche socioloog – sociale bisschop

In dankbare herinnering aan prof.dr. Gerard van Wissen

Roomsche socioloog – sociale bisschop

*Joannes Aengenent als ideoloog en bestuurder
van de katholieke sociale beweging 1873-1935*

ERIK SENGERS

Hilversum
Verloren
2016

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van Fonds Warmond (Bisdom Haarlem-Amsterdam), Kerkelijke Stichting Stalpaert van der Wiele (Delft), Bisdom Rotterdam en Stichting Het Nuyensfonds (Nijmegen).

Bisdom Haarlem - Amsterdam

**Stalpaert
van der Wiele**

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde, Staatsieportret van Aengenent door H.J. Wesseling (1930-1931) in de kapittelzaal van het bisschoppelijk paleis aan de Nieuwe Gracht te Haarlem (ws); achterzijde, Wapen Aengenent in het ontwerp van Bijvoet (MCC) en Aengenent op Hageveld na zijn wijding (zie p. 181).

Imprimatur: Haarlem, 11 maart 2016, mgr. dr. J.M. Punt, bisschop van Haarlem-Amsterdam.
Dit is de handelseditie van een proefschrift verschenen aan de Universiteit Tilburg.
ISBN 978-90-8704-574-6

© Erik Sengers & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Woord vooraf

In een biografie komt de beschreven persoon, als het goed is, voor een lezer tot leven. Je kunt nagaan wat hij of zij deed, maar ook navoelen wat iemand bewogen heeft. Niet alleen diens ontwikkeling, maar ook de positieve en negatieve karaktertrekjes, moeten met het persoonlijk en openbare leven in een verband gebracht worden. De lezer moet de persoon in de context van zijn tijd kunnen zien. Voordat iemand voor een lezer tot leven kan komen, moet hij voor de biograaf tot leven komen. Deze ervaring heb ik bij deze studie, mijn eerste meer historische studie, mogen hebben. De afgelopen jaren is Monseigneur Aengenent op verscheidene wijzen en in verschillende opzichten voor mij, soms erg dichtbij, tot leven gekomen. Zo mocht ik werken in de gebouwen waar ook hij gewoond en gewerkt heeft, het voormalig bisschoppelijk paleis aan de Nieuwe Gracht te Haarlem. In de Tiltenberg, het voormalige hoofdkwartier van de Vrouwen van Nazareth van waaruit de meisjesbeweging De Graal werd georganiseerd, zijn de opleidingsinstituten van het bisdom Haarlem-Amsterdam gevestigd. Deze instituten zijn weer de voortzetting van het grootseminarie Warmond waaraan Aengenent 25 jaar les heeft gegeven en waaraan ik net als hij ‘sociologie’ doceer. Het klooster van de ‘Juliaantjes’ in Heiloo met het aanpalende bedevaartsoord O.L.V. ter Nood is nu een geliefd ontmoetingscentrum van het Bisdom Haarlem-Amsterdam – het complex werd in zijn huidige vorm in belangrijke mate bepaald door de inzet van bisschop Aengenent. Tenslotte heb ik mijn pastorale stage gedaan in de parochiegemeenschap van de H.H. Martelaren van Gorcum in Amsterdam, waarvan het kerkgebouw door Aengenent gewijd is en dat zich bevindt in de regio waar ik als diaken benoemd ben. Bezoeken aan vele andere plaatsen waar hij gewoond en gewerkt heeft, hebben eraan bijgedragen dat ik me nog beter in Joannes Aengenent kon inleven.

Mgr. Aengenent kwam verder voor mij tot leven, omdat ik door een gelukkig toeval in contact kwam met zijn familie. Toen mijn vrouw en ik betrokken raakten bij een parochiële werkgroep die zich richtte op de uitwisseling met het Bisdom Erfurt, bleek een van de deelneemsters, Iet Distelbrink-Koelman, via haar moeder een achternicht en petekind van Aengenent te zijn. Later leerde ik via haar Ineke Eggenhuizen-Van den Dool en (minder intensief, want in de Verenigde Staten) haar broer dr. Huug van den Dool kennen, kleinkinderen van Andreas, de broer van de bisschop. Deze familieleden hadden verschillende herinneringen aan hun ‘heerom’ in bezit: een bord dat de priesters van Delft hem bij zijn bisschopswijding geschonken hadden, krantenknipsels en persoonlijke brieven, familiefoto’s en de officiële foto’s die bij de wijding door *De Maasbode* waren gemaakt,

Bord dat door de geestelijkheid van Delft werd aangeboden b.g.v. bisschopswijding (privé).

boeken uit zijn bibliotheek, en natuurlijk veel familieherinneringen. Enkele van deze zaken die ze aan mij hebben overgedragen vormden een waardevolle aanvulling op de studie. Van Ineke Eggenhuizen-Van den Dool kreeg ik ook de herinneringen van haar moeder Trees van den Dool-Aengenent (° Delft 18 april 1905 † Wolvega 13 augustus 1997) aan haar illustere oom, die ze in 1976 op verzoek van haar kinderen opgeschreven heeft. Door dit contact met de familie, dat zeer stimulerend werkte voor het afronden van de studie, kon een completer en persoonlijker beeld van Joannes Aengenent geschetst worden.

Het inleven was niet zo goed gelukt, en zeker niet vol te houden geweest, als ik de afgelopen vijftien jaar waarin ik aan deze studie (met onderbrekingen) heb gewerkt geen steun had ondervonden van een groot aantal mensen. Daarbij noem ik allereerst mijn echtgenote dr. Katja Zaich, die waarschijnlijk eerder dan ik zag dat ik plezier had in het werken aan dit onderzoek. Ten tweede dank ik de families Van den Dool en Distelbrink-Koelman – Iet, Ineke en Huug – voor hun geduld met en vertrouwen in mij want ze moesten soms wel erg lang wachten totdat ik wat resultaten liet zien. Een derde grote dank gaat uit naar drs. Floor Twisk, de archivaris van het bisdom Haarlem-Amsterdam die mij altijd bereidwillig hielp met het vinden van literatuur en met het verstrekken van toegang tot de deels besloten archieven. Dankzij prof.em.dr. Roel van der Voort en dr. Jörgen Vijgen kon ik ruimschoots gebruik maken van de bibliotheken van de Adelbertusabdij respectievelijk opleidingscentrum Tiltenberg. Abt Gerard Matthijssen van de Adelbertusabdij dank ik voor het ter beschikking stellen van het typoscript over de geschiedenis van de abdij. Dr. Evelyne Verhegen bemiddelde me naar het

Catharijneconvent, waar Ria Reijerse en Kees van Schooten literatuur en afbeeldingen voor mij bij elkaar zochten. In de persoon van dr. Lodewijk Winkeler bedank ik de medewerkers van het Katholiek Documentatiecentrum dat ze me twee dagen hebben ontvangen en alle gevraagde archiefstukken hebben bezorgd. Hetzelfde geldt voor de medewerkers in het Rijksarchief Noord-Holland in Haarlem en het Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis te Amsterdam, in wier studiezalen ik vele uren doorgebracht heb. Een bijzonder woord van dank ook aan de parochiearchivarissen die ik benaderde en die bereid waren hun archieven te doorzoeken op het trefwoord Aengenent: mr. Wim Nypels van de parochie H.H. Martelaren van Gorcum te Amsterdam, Tom van der Meer en Alice van Ruiten in Roelofarendsveen, en Gerard Jinssen uit Langeraar. Jan Somers leidde me rond door Delft en pater Bengt Wehlin toonde me Warmond. Met dr. André van den Hout pr. interpreteerde ik enkele Latijnstalige bronnen. Vele anderen hebben me met grotere en kleinere zaken geholpen, dank aan allen.

Sommige hoofdstukken in dit boek zijn al eerder gepubliceerd, maar op basis van het onderzoek moesten deze publicaties geheel worden herzien. Nieuwe hoofdstukken werden door collega's gelezen en van commentaar voorzien. Hoofdstuk een, negen en elf werden door Ineke Eggenhuizen-Van den Dool en dr. Huug van den Dool gelezen, omdat daar de meeste biografische elementen in zitten. Hoofdstuk een en twee werden bekeken door dr. Paul Hamans pr., die vanwege zijn publicatie over de priesteropleiding in het bisdom Haarlem gekwalificeerd is om mijn visie op de structuur en cultuur van Hageveld en Warmond te beoordelen. De kern van het hoofdstuk over de Roomsche Sociologie is in 2011 verschenen in *Religie & Samenleving* 6(2). Hoofdstuk vijf over arbeid verscheen eveneens in 2011 in *Communio* 36(2). Het hoofdstuk over Aengenent en vrouwen verscheen in 2012 in *Historica* 35(2). Omdat er nogal veel aan dat hoofdstuk herschreven is heb ik het opnieuw laten lezen door dr. Trees Versteegen. Mijn oud-collega de godsdienstpsychologe dr. Barbara Roukema heb ik het hoofdstuk over psychologie en opvoeding laten lezen en een andere oud-collega – kerkhistoricus en publicist op het gebied van de katholieke sociale beweging dr. Theo Salemink – las het hoofdstuk over de katholieken in het sociale leven. De theologische discussies over oorlog en vrede in hoofdstuk acht heb ik voorgelegd aan prof.dr. Fred van Iersel. Samen met dr. Marjet Derks en dr. Vefie Poels heb ik een vroege versie van de hoofdstukken negen, tien, en elf besproken. Daarbij verdiepten ze mijn inzichten in het handwerk van de historicus en de biograaf. Vefie Poels was naderhand zeer behulpzaam bij het aanleveren van beeldmateriaal. Inhoudelijke stimulansen kwamen er van een email wisseling met dr. Paul Luykx. Prof.dr. Paul Post en prof.dr. Gerard Rouwhorst wezen me de weg naar de Liturgische Beweging.

Nadat een eerste versie van het manuscript gereed was, is het geheel inhoudelijk nog eens doorgenomen door dr. Bert Schumacher en drs. Wim Peeters, en vervolgens tekstueel door Ineke Eggenhuizen-Van den Dool. Een grote steun in deze laatste fase was ook drs. Anja van Leusden, uitgeefster bij Uitgeverij Verloren. Al deze mensen – experts, redacteurs, en reviewers – zij dank. Verantwoordelijk voor de uiteindelijke tekst ben ik natuurlijk zelf, en ik hoop dat ik mgr.

Aengenent voor de lezer tot leven heb kunnen brengen. Het boek draag ik op ter nagedachtenis aan prof.dr. Gerard van Wissen. Hij nam het initiatief tot oprichting van het Centrum voor de Sociale Leer van de Kerk bij het opleidingscentrum Tiltenberg van het Bisdom Haarlem-Amsterdam. Helaas heeft hij door zijn vroege overlijden het verschijnen van dit boek niet kunnen meemaken. Door dit Centrum op te richten wilde Van Wissen de studie van de katholieke sociale leer in het bisdom Haarlem bevorderen, en de toepassing van dit gedachtegoed op actuele maatschappelijke vraagstukken stimuleren. Aengenent zou zijn initiatief zeker toegejuicht hebben. Doordat Van Wissen mij bij dit Centrum betrokken heeft, is voor mij een geheel nieuw veld open gegaan. Deze studie in de geschiedenis van de katholieke sociale leer is het eerste resultaat van mijn schreden op dat veld. Dat het geaccepteerd kon worden als proefschrift aan de Universiteit Tilburg en daarnaast als kerkelijke doctoraatsthesis overtrof mijn verwachtingen, en was alleen mogelijk dankzij de even enthousiaste als efficiënte opstelling van de promotores prof.dr. Paul van Geest en dr. Karim Schelkens, en de decaan van de Tilburg School of Catholic Theology prof.dr. Marcel Sarot.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	5
Inleiding	15
De onbekende bekende	15
Aanpak en bronnen	18
Indeling	20
1 Jeugd en vorming	22
1.1 Rotterdam en Delft	22
1.2 Hageveld	27
1.3 Warmond	30
1.4 Kapelaan in Roelofarendsveen	33
1.5 Familieman	36
2 Docent – publicist – bestuurder	41
2.1 Hageveld	41
2.2 Warmond	45
2.3 Modernistenstrijd	48
2.3.1 <i>De strijd in het bisdom Haarlem</i>	48
2.3.2 <i>Aengenant en de modernistenstrijd</i>	55
2.4 Eerste publicaties	60
2.4.1 <i>Socialisme</i>	60
2.4.2 <i>Liberalisme</i>	63
2.4.3 <i>Handboeken</i>	66
2.4.4 <i>Aengenant als auteur</i>	68
2.5 Publiek leven	71
2.5.1 <i>Katholieke Sociale Actie</i>	71
2.5.2 <i>Katholiekendagen</i>	72
2.5.3 <i>Pers en publieke ambten</i>	75
2.6 Conclusie	78
3 Roomsch socioloog	79
3.1 De eerste hoogleraar sociologie?	79
3.2 Sociologie op Warmond	80
3.2.1 <i>Rerum novarum</i>	80
3.2.2 <i>Neothomisme</i>	81

3.2.3	<i>Sociologie en de sociale kwestie</i>	83
3.3	Aengenent in de geschiedenis van de sociologie	86
3.3.1	<i>'Christelijke' sociologie</i>	86
3.3.2	<i>Beoordeling Aengenent</i>	88
3.4	De sociologische overzichten	91
3.4.1	<i>Aantallen besproken werken</i>	91
3.4.2	<i>Besproken thema's</i>	93
3.4.3	<i>Herkomst besproken werken</i>	96
3.5	Roomsche sociologie	98
3.6	Ethische, positieve en publieke sociologie	101
4	Katholieken en het maatschappelijk leven	103
4.1	Inleiding	103
4.2	Invloed Pesch	104
4.3	Organisatie van de arbeiders	106
4.3.1	<i>Vraagstukken</i>	106
4.3.2	<i>De lobby van Aengenent</i>	109
4.3.3	<i>Besluit 1916</i>	114
4.4	Stand en vak	116
4.5	Politiek en samenleving	120
4.5.1	<i>Leeszalen: katholieken en andersdenkenden</i>	120
4.5.2	<i>Sociale verenigingen en politiek</i>	122
4.5.3	<i>Ultramontanisme</i>	124
4.5.4	<i>Lekenapostolaat</i>	125
4.6	Conclusie	127
5	'Een systeem waarin de arbeid centraal staat, niet het kapitaal'	128
5.1	Een priester-hoogleraar in de Hoge Raad van Arbeid	128
5.2	Arbeid in Nederland 1900-1930	129
5.3	Bescherming van de arbeider	130
5.3.1	<i>De arbeider is zijn loon waard</i>	130
5.3.2	<i>Achturendag</i>	131
5.4	Bedrijfsorganisatie en medezeggenschap	133
5.4.1	Socialisatie	133
5.4.2	Bedrijfsraden	134
5.5	Conclusie	136
6	De katholieke vrouw in het openbare leven	138
6.1	De 'middenpositie' van Aengenent	138
6.2	Sociale taak der roomsche vrouw	139
6.3	Vrouwenkiesrecht	142
6.4	Vrouwen en sociale kwesties	146
6.5	Zielzorg aan Duitse dienstmeisjes	148
6.6	Conclusie	151

7	Psychologie en opvoeding	153
7.1	Psychologie: bedreiging of kans	153
7.2	Filosofische premissen	155
7.3	Onderbewustzijn	156
7.4	'Freudisme'	157
7.5	Conclusie	159
8	Justitia et Pax	160
8.1	De Grote Oorlog, Nederland en Aengenent	160
8.2	Theologie en ethiek	162
8.2.1	<i>Theodicee</i>	162
8.2.2	<i>Internationaal recht</i>	164
8.3	Grondslagen van vrede	165
8.3.1	<i>Vrede van Christus</i>	165
8.3.2	<i>Vredesgedachten</i>	167
8.4	Apotheose: naastenliefde in het sociale leven	168
9	Bisschop Aengenent	170
9.1	Kapittelgeheim	170
9.2	Benoeming en bekendmaking	171
9.3	Wijding	176
9.4	Het leven van een bisschop	181
9.4.1	<i>De dagen van de week</i>	181
9.4.2	<i>Bisschoppelijke verplichtingen</i>	183
10	Sociale bisschop	197
10.1	Jeugdbeweging en sociale organisaties	197
10.1.1	<i>De Graal</i>	197
10.1.2	<i>Katholiekendagen</i>	204
10.1.3	<i>Pers</i>	205
10.1.4	<i>Afwijkende koers</i>	208
10.2	Opleiding en wetenschap	210
10.3	Nationaalsocialisme	214
10.3.1	<i>Mandementen en verboden</i>	215
10.3.2	<i>Arnold Meijer</i>	217
10.3.3	<i>Pastoraat Duitsers</i>	220
10.4	Religieuze leven	222
10.4.1	<i>Bedevoarten en religieuzen</i>	222
10.4.2	<i>Egmond</i>	228
10.5	Kerkbouw en financiën	230
10.5.1	<i>Kerkbouw</i>	230
10.5.2	<i>Liturgische Beweging</i>	233
10.5.3	<i>Financiële crisis</i>	237
10.6	Conclusie	239

11 Ziekte en overlijden	240
11.1 Ziekte	240
11.2 Overlijden	242
11.3 Begrafenis	245
11.4 Onvrede	249
11.5 De boedelverdeling	250
Evaluatie	252
Programma	252
Beoordeling	256
Doorwerking	260
Bijlagen	263
Levensloop Aengenent	263
Publicaties Aengenent	264
Transcriptie herontdekte lezing	267
Afbeeldingen	271
Bibliografie	272
Zusammenfassung	285
Register van persoonsnamen	289
Curriculum Vitae	291

Wij moeten niet willen, dat er noodlijdenden zijn, ten einde de werken van barmhartigheid te kunnen uitoefenen. Gij geeft den hongerenden brood; maar beter zou het zijn, als niemand honger had en gij dus aan niemand zoudt behoeven te geven. Gij kleedt den naakte; och, waren allen gekleed, en bestond de noodzakelijkheid niet om te kleeden [...] Neem de noodlijdenden weg, en de werken der barmhartigheid houden op. Wordt daarmee de gloed der liefde uitgedoofd? Broederlijker is uwe liefde tot een gelukkig mensch, aan wien gij niets te geven hebt; reiner is die liefde en onzelfzuchtiger. Want hebt gij aan een arme iets gegeven, dan ontstaat in u misschien de zucht om u boven hem te verheffen en verlangt gij den ontvanger uwer weldaad onderdanig aan u te zien. Hij was in nood, gij hebt hem iets medegedeeld; gij komt u zelven grooter voor dan hij die ontvangen heeft. Gij moet verlangen naar een toestand, waarin niemand aan een ander iets te geven heeft.

Aengenent citeert Sint Augustinus in 'Verhouding armenzorg ouderdomsverzekering', aldaar pp. 145-146.

